Daniel. Dos semifolis del còdex 967

Papir de Barcelona, Inv. n.º 42 i 43

R. ROCA-PUIG

R. ROCA-PUIG

Daniel. Dos semifolis del còdex 967

Papir de Barcelona, Inv. n.º 42 i 43

(2.ª Edició)

Mn R Roca-Puig

BARCELONA
1996

Dipòsit Legal: B. 40062-1996

Grafos, S.A. - Arte sobre papel -Zona Franca, sector C, carrer D, nº 36 - 08040 Barcelona

Al lector amic*

El descobriment, en unes excavacions, d'un conjunt de llibres escrits sobre papir, una biblioteca sencera dels primers segles del cristianisme, era la sensacional notícia que publicava el diari "The Times" de Londres, el dinou de novembre de 1931.

El contigut era homogeni, puix que quasi tots els llibres eren bíblics. Sense indicar el nom precís de la localitat, la notícia deixava entreveure *El Faium* com a regió probable de llur procedència. Al cap de no gaire temps hom digué sense ambages que els papirs havien estat descoberts a *Kom Ishgau,* l'antiga *Aphroditopolis.* Era, d'altra banda, una ciutat prou coneguda en la història de les grans troballes, des que en les seves ruïnes Gustau Lefebvre havia descobert l'any 1905, entre altres papirs, el famós còdex de Menandre.

Mentre s'escampava aquesta notícia, una part dels papirs descoberts es trobava ja a Dublín, en possessió de Chester Beatty. El feliç adquiridor n'encarregà l'edició a F. G. Kenyon. Poc després, la Universitat de Michigan (Ann Arbor, USA) feia saber que havia adquirit un lot de papirs procedents de la mateixa troballa. Ensems manifestava que els havia posats a disposició de Kenyon, a fi que d'una manera conjunta procedís a llur estudi i publicació. Aquest tingué ben aviat enllestit el primer fascicle; una Introducció general a dotze còdexs diferents, onze de bíblics, el dotzè literari cristià. Un espècimen fotogràfic de cada un dels dotze còdexs completava el treball, que aparegué l'any 1933. Seguiren altres volums, i el darrer de tots fou publicat l'any 1941. Paral-lels als fascicles que contenen el text grec aparegueren els que ofereixen la reproducció fotogràfica de tots els folis. Un Suplement, també en dos fascicles, el del text i el de les làmines, reedita les cartes de sant Pau, a fi d'incloure-hi els folis de Michigan, prèviament editats per *Sanders.* La sèrie dels Papirs Beatty consta de quinze volums: el de la Introducció general, set de text i altres set dedicats a les fotografies dels papirs.

Aquests antecedents situen els dos semifolis, objecte del present treball, puix que formaven part d'un dels còdexs que Kenyon dóna a conèixer, el del fascicle VII. Aquest còdex és denominat amb la sigla 967 al Catàleg General de Manuscrits de l'Antic Testament. Tres llibres bíblics hi son copiats, en aquest ordre: Ezequiel, Daniel

* Reservem aquest breu pròleg, com hem fet en alguna altra de les nostres publicacions, als exemplars destinats a felicitar els amics en l'avinentesa de les festes de Nadal.

L'erudit en papirologia o en ciències afins, que si per cas el llegirà, sabrà perdonar-nos el seu caràcter divulgador i l'absència de molts detalls que per manca d'espai ens veiem obligats a ometre.

(amb la història de Susanna i la de Bel) i Ester. Referent al llibre de Daniel —el dels dos semifolis que ara editem—, s'ha de tenir present que el 967 és un manuscrit de la versió grega anomenada dels Setanta, escrit també LXX. És un exemplar rar, i precisament la seva raresa consisteix a ésser dels Setanta. Perque una altra versió grega, la de Teodoció, per causes que ara no podem escatir, va suplantar en la litúrgia i els comentaris bíblics, a la dels Setanta. A poc a poc aquesta fou deixada a racó i els seus manuscrits desaparegueren gairebé del tot.

El 967 no va conservar-se reunit en una sola mà. Hom ha suposat que els recercadors se'n repartiren els folis tan bon punt feta la descoberta. De fet, la dispersió començà molt aviat. Sense entrar en gaires detalls, recordem que en llur diàspora anaren a parar a les ciutats de Dublín, Princeton, Colònia i Madrid. Finalment, i en proporció ben modesta, dos semifolis amb text de Daniel ingressaren a la col·lecció de Papirs de Barcelona. El primer és la meitat inferior del foli 78 del còdex; la part superior d'aquest foli és a la col·lecció P. Beatty i porta els números de pàgina 155 i 156.; fou publicat per KENYON al fascicle VII, p. 28-30. Les dues meitats s'avenen perfectament, àdhuc algunes lletres s'escauen mig partides entre P. Beatty i P. Barc. El segon és la meitat superior del foli 91, paginat a banda i banda amb els números 181 i 182, com podem observar a les làmines. La part inferior d'aquest foli —en el cas de no haver-se fet malbé— ignorem si enriqueix el θησαυρός d'alguna col·lecció o bé si continua en mans dels primers recercadors o d'algun antiquari.

Pàgina 155 del còdex 967

Daniel. Dos semifolis del còdex 967 P. Barc. inv. n.° 42 i 43

I. Descripció

Els dos fragments de la col·lecció PAPYRI BARCINONENSES que duen el número d'Inventari 42 i 43 pertanyen al còdex designat per la sigla 967, de contingut bíblic, escrit sobre papir. Cal no confondre aquesta sigla 967, que comprèn Ezequiel, Daniel (amb Susanna, Bel i Draco) i Ester, en aquest ordre [1], tot en un sol volum. Ho remarquem perquè KENYON, en la seva primera descripció, ho presenta com dos volums separats, el primer 967 amb Ezequiel i Ester, el segon 968 amb Daniel en la versió dels Setanta. Més endavant, en publicar el fascicle VII, corregeix el seu error i fa constar que els tres llibres es troben reunits en un sol còdex 967.

Prescindim ara de les nombroses qüestions que l'època[2], l'extensió i les altres peculiaritats d'aquest còdex susciten; en el nostre article ens limitem a exposar aquells aspectes que guarden relació amb els dos semifolis de Barcelona [3].

El primer, P. Barc. inv. n.° 42, és la mitja part inferior del foli 78 del còdex. La collecció de papirs Chester Beatty posseeix la part superior d'aquest foli, que, com tots els altres, porta la numeració escrita de mà del copista al mig del marge superior de cada pàgina. És ρνε = 155 a *recto,* o sigui a la cara on les fibres del papir corren paralleles a les línies de l'escriptura; ρνϛ =156 a *verso,* la cara on les fibres són verticals a la base. En ambdós semifolis [4] la cara de fibres horitzontals o *recto* precedeix la de les fibres verticals o *verso.*

El segon fragment, P. Barc. inv. n.° 43, és la part superior del foli 91. A dalt de la pàgina hi ha el número ρπα = 181 a *recto* i ρπβ = 182 a *verso.* La part inferior d'aquest foli no sabem pas on és.

1 El Codex *Alexandrinus* (=A) és l'únic que observa el mateix ordre que trobem a 967. Ezequiel, Daniel, Ester.

2 A les obres citades a la nota 3 trobareu les opinions sobre la datació del còdex 967. HAMM p. 18 vol precisar millor l'època en què fou copiat. El seu argument parteix de la variant, evidentment errònia, de 967 a Dan 1,16 p. 124,41 (P. Colon.) εδοκειμασεν. Es tracta d'una glossa introduida de 1,14; té la particularitat de trobar-se al còdex 36 de θ'. Provindria de la versió d'Aquila. D'això dedueix HAMM que el còdex 967 fou copiat vers l'any 130. Vegeu també HAMM p. 112-113.

3 Per a la bibliografia, les sigles i altres nocions indispensables remeten a les obres seguents.

ZIEGLER J., *Susanna, Daniel et Draco (Septuaginta, Vetus Testamentum Graecum,* Auctoritate Societatis Litterarum Gottingensis editum, vol. XVI pars 2). Gottingen 1954.

KENYON F. G., *The Chester Beatty Biblical Papyri, Descriptions and Texts of Twelve Manuscripts on Papyrus of the Greek Bible,* Fasc. I *General Introduction,* Fasc. VII *Ezequiel, Daniel, Esther, Text,* Fasc. VII *Ezequiel, Daniel, Esther, Plates.* London 1933, 1937, 1938.

JOHNSON A. Ch., GEHMAN H. S., KASE E. H., *The John Scheide Biblical Papyri, Ezequiel,* Princeton University Studies in Papyrology 3. Princeton 1938.

GEISSEN A., *Der Septuaginta-Text des Buches Daniel Kap. 5-12, zusammen mit Susanna, Bel et Draco sowie Esther Kap. 1, 1.ª-2,15, nach dem Kolner Teil des Papyrus 967,* Papyrologische Texte und Abhandlungen 5. Bonn 1968.

HAMM W., *Der Septuaginta-Text des Buches Daniel Kap. 1-2, nach dem Kolner Teil des Papyrus 967,* Papyrologische Texte und Abhandlungen 10. Bonn 1969.

GALIANO M. F., *Notes on the Madrid Ezequiel Papyrus,* Proceedings of the Twelfth Internat. Congress of Papyrology, p. 133-138 Toronto 1970.

Fem present que M= text hebreu Masorètic.

4 El còdex 967 és format d'un sol quadern; com que Daniel pertany a la segona part del quadern, és normal que el *recto* o la cara de fibres horitzontals precedeixi el *verso.*

Dimensions

El còdex fou plegat pel mig. Al cap d'un temps molts folis es trencaren, no en secció recta sinó de biaix, alguns trossets de papir es desprengueren i el contorn resultà poc regular. Per aquest motiu les mides que donem són només aproximades; si els contorns fossin rectangulars, a P. Barc. inv. n.º 42 serien de 15,6 per 11,3 cm, a P. Barc. inv. n.º 43, de 19,2 per 12,5.

Contingut

El text dels dos semifolis pertany a Daniel, segons la versió grega anomenada dels LXX = o', o segons la de Teodoció = θ'.

Foli 78 p. 155	**Dan 7,25**	εως καιρων	—	28	εκ<σ>τασει πε(ριειχομην)
p. 156	**8,4**	(ρυο)μενος εκ	—	7	αυτον επι
Foli 91 p. 181	**11,29**	εις καιρον	—	32	διαθ[ηκης]
p. 182	**11,34**	(κληρο)δοσια	—	37	κεινησει

Distribució de l'escriptura

Les lletres se succeeixen l'una darrera l'altra, sense separació sistemàtica de mots, com als altres folis de 967.

La part inferior de p. 155 conserva divuit línies. A la primera d'aquestes línies hi ha les restes de set lletres que empalmen perfectament amb les de la línia 24 de P. Beatty. Són les lletres εως καιρ; de la ι s'ha salvat només un lleu vestigi de tinta, l'extrem inferior. D'una manera anàloga, a p. 156 la primera línia de P. Barc. empalma amb lín. 27 de P. Beatty. A. P. Barc. llegim κ των χειρων αυ ; de la κ resten vestigis no identificables, de la τ resta mig pal, un xic allargat avall.

La pàgina 181 conserva vint-i-dues línies, les set darreres progressivament escantonades a la dreta. La pàgina 182 en té vint-i-quatre, les darreres escantonades a l'esquerra, l'última de totes només amb lleus vestigis.

Hom podria preguntar-se quantes línies manquen a p. 181 fins arribar a p. 182. Omissions o ampliacions que sovint trobem per tot el còdex 967 fan que la probabilitat en el càlcul sigui escassa. Conscients d'aquesta incertesa, apuntem unes quaranta cinc línies com a total de p. 181; això vol dir que per arribar a p. 182 en faltarien unes vint-i-tres.

Signes diacrítics i punts

Dièresi. p. 156,30 ϊδου, ϊ precedida de vocal.

Punts. A moltes pàgines de 967 hom troba alguns punts, col·locats en indrets diversos. No hem reeixit a copsar-ne el significat, si és que existeix. Els casos isolats no justifiquen una aplicació general. Així, a 182,14 συνε.τελεσθη hi ha un punt a la dreta de la primera ϵ, a baix. S'escau en una lletra supèrflua i hom fàcilment s'inclinaria a creure que aquest punt vol indicar-ne la cancel·lació. Però, entre molts altres exemples que podríem adduir, a la línia anterior el mot ευοδωθη·σεται, malgrat ésser correctament escrit, té un punt molt visible a la dreta de la η; això demostra que la puntuació a 967 no obeeix a cap finalitat diacrítica.

Episema; lletra ν i Nomina sacra.

Un episema horitzontal substitueix la ν a fi de línia p. 156,36 ειδο¯ p. 181,17 αγι[ο] en aquest darrer, el papir ha perdut la lletra ο, bo i conservant l'extrem esquerre de l'episema.

Al còdex 967 són abreviats els *Nomina sacra*[5] θεός, κύριος, πνεῦμα, tres, i cap

[5] Kenyon F. G., *Nomina sacra in The Chester Beatty Papyri*, Aegyptus 13 (1933), p. 7.

Paap A. H. R. E., *Nomina sacra in the Greek Papyri of the First Five Centuries A. D.*, Papyrologica Lugduno-Batava VIII, Leiden 1959, p. 10-11.

Les Hexaples d'Orígenes

La versió del LXX al còdex 967 és "prehexaplar". No ha sofert, doncs, la influència de les hexaples d'Orígenes. Sota aquest aspecte difereix de 88 i Syh, que són els únics testimonis de les hexaples a o' de Daniel. Com és prou sabut, Orígenes introduí al text d'o' els mots que hi manquen en relació al text de M. Feia precedir d'asterisc ⋇ aquestes addicions, tretes generalment de les altres versions gregues.

Hom ha d'esperar, per consegüent, que les addicions hexaplars no siguin a 967. Així és, en efecte, als indrets hexaplars que s'escauen en l'àmbit de P. Barc.:

8,5 p. 156,33 επαταξεν ; *add.* ⋇ τον κριον 88-Syh = M
8,7 p. 156,41 εις καιρον ; *add.* ⋇ επιστρεψει 88-Syh = M
11,29 p. 181,1 κερας εν ; *add.* ⋇ θεωρητον 88-Syh = M

Quan s'esdevé al revés, que els mots d'o' no tenen corresponent al text de M, Orígenes els féu precedir de l'"obelós" ÷, com si fossin sobrers.

Un sol exemple s'escau als fragments de Barcelona. És precisament un dels pocs [11] "obeloí" que 88-Syh indiquen equivocadament. L'error hem de creure que no prové pas d'Orígenes, sinó d'una transmissió incorrecta dels manuscrits.

11,30 p. 181, 8-9. Els mots και επιστρεψει και οργισθ. a 88-Syh van precedits de l'"obelós", com si no provinguessin de l'hebreu, però a M llegim וישב וזעם

Conjectures

De les esmenes que els crítics han introduït al text de 88, P. Barc. confirma les següents, les dues primeres d'acord amb Justí:

7,27 p. 155,33 τον ουρανον
p. 155,35 υψιστου
11,30 p. 181,8-9 οργισθησεται

En canvi, deixa sense confirmar aquestes dues, la primera d'acord amb 88 i Justí, la segona d'acord amb 88:

7,27 p. 155,37 εξουσιαι, sense article, per haplografia.
8,5 p. 156,32 *om.* και ουχ ηπτετο της γης, per homoiotéleuton.

III. Transcripció

La part superior de les pàgines 155 i 156 foren editades per Kenyon a fasc. VII, p. 28-30. Giessen *p.* 116-123 les reedita amb alguns retocs i les acompanya de comentari.

p. 155,24. A P. Beatty, després de κα, hi ha un espai que podria encabir una o dues lletres; l'examen de la reproducció fotogràfica mostra alguns vestigis que, però, no ens han servit de res en l'intent de trobar una solució, almenys aproximada, a la lectura.

p. 156,27. Kenyon deixà sense transcriure aquesta línia. A Geissen cal afegir a final de línia *αν*.

p. 182,20. Les lletres *υ, ω* s'adapten a les restes que el papir ha conservat, però la lectura és incerta, car podrien adaptar-se també a altres lletres.

següent. Vegeu també **2,45**. (No hem reeixit a descobrir cap indici que manifestés si Justí en aquesta citació empra o' o bé θ' —aquest darrer és igual a o' en cert nombre de manuscrits— bé que Ziegler, a l'aparat, inclou la citació de Justí com pertanyent a θ', mentre que al text ha preferit la variant απεσχισθη, en comptes d'ετμηθη; cf. Rahlfs.)

Amb més llibertat encara, Justí *Dial 110,2*, sense anomenar Daniel, combina dues frases semblants; de 7,25 pren υψιστον i de 11,36 εξαλλα; converteix l'ind. fut. λαλησει en part. pr. λαλων; en resulta ὁ καὶ εἰς τὸν ὕψιστον ἔξαλλα λαλῶν.

[11] Vegeu Ziegler p. 14. "Vier Stellen 9,24 9,26 10,1 11,30 sind zu Unrecht obelisiert, da sie in M stehen."

Foli 78

Pàgina 155 *recto*
Dan 7,25-28

εως καιρων κα[ι ημι]
συ καιρου[26] και η [κρισις]
και την εξουσια[ν απολου]
σιν και βουλευσοντα̣[ι μι]
αναι και απολεσαι εω[ς]
τελους[27] και την εξουσ̣[ιαν]
και την βασιλειαν και τη[ν]
μεγαλειοτητα παντων
και την αρχην πασων
των υπο τον ουρανον βα
σιλειων εδωκα λαω αγιω
υψιστου βασιλευσαι βασι
λειαν αιωνιον και πασαι
εξουσιαι υποταγησον
ται αυτω και πειθαρχησου
σιν αυτω εως καταστρο
φης του λογου[28] εγω δανι
ηλος σφοδρα εκτασει πε(ριειχομην)

Pàgina 156 *verso*
Dan 8,4-7

(ρυο)
[μενος] εκ̣ των χειρων αυ
[του και] εποιει ως ηθελεν
[και υψω]θη[5] και εγω διενο̣
[ουμην] και ϊδου τραγος αι
[γ]ω̣[ν] ηρχετο απο δυσμων
[ε]πι προσωπου της γης και
ην του τραγους κερας εν ανα
μεσον των οφθαλμων[6] και
ηλθεν επι τον κριον τον
τα κερατα εχοντα ον ειδο¯
εστωτα εν τη πυλη και εδρα
μεν επ αυτον εν θυμω ορ
γης[7] και ειδον αυτον προσα
γοντα προς τον κριον και
εθυμωθη επ αυτον και ε
παταξεν και συνετριψεν
τα δυο κερατα αυτου και ου
κετι ην εν τω κριω ισχυς
στηναι κατεναντι του τρα
γου και ερραξεν αυτον επι

Foli 91

Pàgina 181 *recto*
Dan 11,29-32

ρπα
εις καιρον και εισελευσε
ται εις αιγυπτον και ου
κ εσται ως η πρωτη και
η εσχατη και εισελευσε
ται[30] και ηξουσιν ρωμαιοι
και εξουσιν αυτον και
εμβριμησονται αυτω
και επιστρεψει και οργι
σθησεται επι την δια
θηκην του αγιου και ποι
ησει και επιστρεψει και
διανοηθησεται επ αυ
τους ανθ ων ενκατελει
πον την διαθηκην
του[31] αγιου και βραχειο
νες παρ αυτου στησον[ται]
και μειανουσιν το αγι[ō]
του φοβου και αποσ[τη]
σουσιν την θυ[σιαν και]
δωσουσιν β[δελυγμα ε]
ρημωσ[εως[32] και εν αμαρτι]
αις διαθ[ηκης]

Pàgina 182 *verso*
Dan 11,34-38

ρπβ
(κληρο)
δοσια[35] και εν τω συνειτων
διανοηθησεται εις το καθα
εις το καθαρεισαι αυτους και
εις το εκγλεγηναι και εις το
καθαρισθηναι εως καιρου
συντελειας ετι γαρ καιρος
εις ωρας[36] ποιησει κατα το
θελημα αυτου ο βασιλευς
και παροργισθησεται και
υψωθησεται επι παντα
θεον και επι τον θ̄ν των
θ̄ν εξαλλα λαλησει και
ευοδωθησεται εως αν
συνετελεσθη οργη εις
αυτον γαρ συντελεια γι
[ν]εται[37] και επι τους θεους
τ̣ων πατερων αυτου
[ο]υ μη προνοηθη εν
[πα]ντι υψωθησεται
[και θ]υ̣[μ]ω̣θησεται επ αυτ
[ους και υποταγ]ησεται αυτω
[εθνη ισχυρ]α[38] επι τον
[τοπον αυτου] κεινησει
[ ] ...

7,25-28 p. 155

v. 25 24 εως καιρον; εως καιρου και καιρων 88-Syh
κα[ι ημι]συ καιρου prob., Iust.; και εως ημισους καιρου 88-Syh

v. 26 25 η [κρισις] 88; το κριτηριον Syh = θ'
[κρισις]; add. καθισεται 88-Syh; add. εκαθισε Iust. = θ'
26-28 και την εξουσιαν — απολεσαι 88-Syh; και την αρχην μεταστησουσιν του αφανισαι και του απολεσαι Iust. = θ'

v. 27 29-30 και την εξουσιαν και την βασιλειαν; και την βασιλειαν και την εξουσιαν 88; και η εξουσια και η μεγαλειοτης (μεγαλωσυνη θ') Iust. = θ'
31 παντων; αυτων 88
32 και την αρχην πασων 88; των τοπων Iust.
33 τον ουρανον Iust.; των ουρανων 88*
34 εδωκε (Pap. -α) 88; εδοθη Iust. = θ'
35 υψιστου Iust.; υψιστω 88
37 εξουσιαι 88 Iust.; prm. <αι> Ed.
37-38 υποταγησονται αυτω Iust.; αυτω υποταγησονται 88
39-40 εως καταστροφης του λογου 88; εως ωδε το περας (τελος Iust.) του λογου 88^{mg}-Syh^{mg} Iust. = θ'

v. 28 40 δανιηλος; δανιηλ 88
41 σφοδρα h. l. 88; post πε(ριειχομην) Iust.
c. εκ<σ>τασει

8,4-7 p. 156

v. 5 32 γης 88 homoioteleuton; add. και ουχ ηπτετο της γης Syh = M
33 c. τραγου{ς}
κερας εν; add. ※ θεωρητον 88-Syh = M
34 οφθαλμων; add. αυτων 88; sing. Syh = M

v. 6 36 ειδο(ν)
37 εν τη πυλη; προς τη πυλη 88
38 επ αυτον; προς αυτον 88

v. 7 41-42 επαταξεν; add. ※ τον κριον 88-Syh = M
44 εν τω κριω ισχυς; ισχυς εν τω κριω 88
46 ερραξεν; εσπαραξεν 88

11,29-32 p.181

v. 29 1 εις καιρον; add. επιστρεψει 88-Syh = M
4 και εισελευσεται; om. 88-Syh = M

v. 30 6 c. εξ<ωσ>ουσιν
8-9 και επιστρεψει και οργισθησ.; prm. obelum ÷ 88-Syh sed habet M
οργισθησεται; οργισθησονται 88
13 c. εγκατελ{ε}ιπον

v. 31 15 c. βραχ{ε}ιονες
17 c. μ{ε}ιανουσιν
18 αγιο(ν)

11,34-38 p. 182

v. 35 1 c. εκ τω<ν> συνιε<ν>των
2 διανοηθησεται; διανοηθησονται 88-Syh = M
c. {εις το καθα}
3 c. καθαρ{ε}ισαι <ε>αυτους
4 c. εκ{γ}λεγηναι

v. 36 7 ποιησει; prm. και 88
11-12 τον θ(εο)ν των θ(εω)ν
14 οργη; prm. η 88

v. 37 16 τους θεους 88; sing. Syh
18 προνοηθη homoioteleuton; add. και εν επιθυμια γυναικων ου μη προνοηθη οτι 88-Syh = M
20 [και θ]ῠ[μ]ω̣θησεται επ αυτ[ους] prob.; om. 88-Syh = M
23 c. κ{ε}ινησει

Pàgina 156 del còdex 967

més altre; cf. KENYON. Segons PAAP l'abreviació és feta prescindint en cada cas del significat —sagrat o profà— que pugui tenir el *Nomen*. Finalment, a l'albir del copista i sense cap regla fixa aquests tres noms són abreviats o escrits amb totes les lletres.

Scriptio plena p. 182,11 θεον, 16 θεους

Compendium p. 182,11-12 τον θ̅ν̅ των θ̅ν̅ = τον θ(εο)ν των θ(εω)ν

Ortografia

a) Lletres substituïdes. p. 155,34 εδωκα per εδωκε; p. 181,13 ενκαταλειπον per εγκ.; p. 182,1 *εν* per *εκ*.

b) Lletres supèrflues. p. 156,33 τραγου{ς}; 182,2 {εις το καθα} el copista repeteix tot seguit aquestes lletres i resten sense cancel·lar; 4 εκ{γ} λεγηναι; 14 συν{ε}τελεσθη.

c) Lletres omeses. p. 155,41 εκ<σ>τασει; p. 181,6 εξ<ωσ>ουσιν; p. 182,1 τω<ν> συνιε<ν>των; 3 <ε>αυτους.

d) Transposició de lletres. p. 182,1 συνειτων per συνιε<ν>των.

e) Iotacisme. p. 181,13 ενκατελ{ε}ιπον; 15 βραχ{ε}ιονες; 17 μ{ε}ιανουσιν; p. 182,3 καθαρ{ε}ισαι; 23 κ{ε}ινησει.

f) *ν* efelcística. La *ν* efelcística apareix àdhuc quan el mot següent comença en consonant. p. 155,26-27 [απολου]σιν; p. 156,28 ηθελεν; 41-42 επαταξεν και συνετριψεν; p.181,5 ηξουσιν; 17 μειανουσιν; 18 αποσ[τη]σουσιν; 20 δωσουσιν.

g) Iota subscrita. Com en tot el còdex 967, la iota subscrita és sempre omesa.

II. Crítica textual

Proposem a continuació les lliçons pròpies de 967, agrupades en categories. Ho fem seguir d'una breu anàlisi de les citacions de Justí; després, de les relacions de 967 amb les hexaples d'Orígenes; acabem amb les esmenes que per conjectura els crítics han introduït al text de 88.

Transposició de mots

7,27 p. 155,29-30 και την εξουσιαν και την βασιλειαν 967; και την βασιλειαν και την εξουσιαν 88

7,27 p. 155,37-38 υποταγησονται αυτω 967; αυτω υποταγησονται 88

8,7 p. 156,44 εν τω κριω ισχυς 967; ισχυς εν τω κριω 88

Canvis en la flexió

a) Flexió nominal. 7,27 p. 155,33. τον ουρανον 967, contra el plural erroni των ουρανων de 88*.

7,27 p. 155,35 υψιστου 967, contra υψιστω, també erroni, de 88

7,28 p. 155, 40-41. δανιηλος; aquest nom semític, generalment emprat sense declinar, adquireix aquí desinència de nominatiu. No porta apòstrof després de λ. Observeu que al papir les lletres ηλ apareixen escrites al marge esquerre de la *selís*, potser oblidades primer i afegides després pel mateix copista. El còdex 967 altres sis vegades declina aquest nom; en tres d'elles hi ha apòstrof després de λ.

Amb apòstrof δανιηλ'ος Dan 7,1 p. 155,39 (δ corr. ex *τ*), 42
δανιηλ'ου Dan 5,10 p. 161,20
Sense apòstrof δανιηλου Bel 11 p. 187,4
δανιηλω Bel 34 p. 190,4 Sus 48 p. 195,4.

Conc. Sept. no addueix cap exemple de flexió d'aquest mot als còdexs de l'A.T.; en canvi cita Ios(ephus), sense indicar-ne cap lloc concret.

Al N. T. hom troba δανιηλ una sola vegada, Mt 24,15. Els còdexs grecs l'escriuen sense flexió, llevat del *Cantabrigensis* * (D* segons el sistema de TISCHENDORF-GREGORY, I$^{\alpha\delta 5}$ * segons el de VON SODEN) que llegeix δια δανιηλου.

Flexió verbal

11,30 p. 181,8-9. En sing. οργισθησεται 967, contra la lliçó errònia de 88 οργισθησονται que fou corregida per Ed.

11,35 p. 182,2. Al revés de l'anterior, aquí el sing. διανοηθησεται de 967 no és pas acceptable. En la gestació d'aquest sing. hom pot suposar dues etapes. La primera, per error, quan *εκ* fou substituït per *εν*. La segona, atribuïble a un copista ulterior que ha llegit el numeral *εν* i ha fet passar el verb al sing.

Lliçó "brevior"

Veurem a) omissions degudes a haplografia b) a homoiotéleuton c) a altres causes.

a) Haplografia. **7,27** p. 155,37. L'article manca a 967 i a 88; com que el mot anterior acaba en *αι*, Ed. corr. ‹αι› εξουσιαι

11,36 p. 182,14. L'omissió de l'article és igualment atribuïble al fet d'acabar en *η* el mot anterior; correcte η οργη 88.

b) Homoiotéleuton. **7,25** p. 155,24. 967 omet καιρου και, contra 88-Syh = M.

8,5 p. 156,32. Concorden 967 i 88 en l'omissió de και ουχ ηπτετο της γης. Com que el text d'o' era ignorat, la restitució fou feta a base de Syh i de M. Observem que la forma ηπτετο és legítima, però no en coneixem cap exemple a l'A. T. Fou un calc del mot ηρχετο que precedeix. Abans hom havia reproduït, sense cap alteració, els mots de *θ'*: καὶ οὐκ ἦν ἁπτόμενος τῆς γῆς. Vegeu *Conc. Sept.*

11,37 p. 182,37. Després de προνοηθη, 967 omet και εν επιθυμια γυναικος ου μη προνοηθη οτι, que trobem a 88: és estrany que el mot *οτι*, malgrat no ésser comprès sota l'homoiotéleuton, fos també eliminat.

(Alguns còdexs de *θ'* incorren en una omissió anàloga, deguda a la repetició d'*ου* συνησει.)

c) Altres omissions. **7,26** p. 155,25. L'espai llacunós del papir no permet pas d'encabir totes les lletres de κρισις καθισεται de 88, car en resultaria una línia de vint-i-set lletres. Suposem l'omissió de καθισεται atribuïble a *lapsus* del copista.

8,5 p. 156,34. Sense pronom οφθαλμων a 967; en canvi *add.* αυτων 88; notem que és un pl. erroni, corregit en αυτου a Ed.

(A *θ'* Rahlfs i Ziegler discrepen; el primer οφθαλμων αυτου, el segon elimina el pronom. Cf. aparat.)

11,36 *init.* p. 182,7 ποιησει 967; prm. *και* 88.[6]

Lliçó "plenior"

11,29 p. 181,4. A fi de verset, després d'εσχατη, 967 repeteix els mots de lín. 1 και εισελευσεται. Un petit detall paleogràfic és que les lletres a lín. 4-5 són distribuïdes com a lín. 12; àdhuc *ται* ocupa el començament de la línea que segueix. Ultra l'indret que comentem de 967, aquests dos mots es troben sis vegades en el mateix capítol onzè, versets 6, 9, 11, 13, 29, 40.

(Igualment als mateixos versets de *θ'*; a més dues altres vegades en fut. pl. i una en inf.)

És versemblant que el copista, suggestionat per tanta abundor, els repetís una vegada més.

11,37 p. 182,20. Aquesta ampliació, típica de 967, s'escau en una llacuna. Prenent per model **8,7** p. 156,41 και εθυμωθη επ αυτον, hom pot completar les lletres que man-

[6] 967 i 88 divergeixen sovint en la inserció o bé en l'omissió de και. Vegeu Geissen p. 60-62, n.° 16 i Hamm p. 22 i 29.

ρπα

ΕΙϹΚΑΙΡΟΝ ΚΑΙ ΕΙϹΕΛΕΥϹΕ
ΤΑΙ ΕΙϹ ΑΙΓΥΠΤΟΝ ΚΑΙ ΟΥ
ΚΕϹΤΑΙ ΩϹ Η ΠΡΩΤΗ ΚΑΙ
Η ΕϹΧΑΤΗ ΚΑΙ ΕΙϹΕΛΕΥϹΕ
ΤΑΙ ΚΑΙ ΗΞΟΥϹΙΝ ΡΩΜΑΙΟΙ
ΚΑΙ ΕΞΟΥϹΙΝ ΑΥΤΟΝ ΚΑΙ
ΕΜΒΡΙΜΗϹΟΝΤΑΙ ΑΥΤΩ
ΚΑΙ ΕΠΙϹΤΡΕΨΕΙ ΚΑΙ ΟΡΓΙ
ϹΘΗϹΕΤΑΙ ΕΠΙ ΤΗΝ ΔΙΑ
ΘΗΚΗΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΑΙ ΠΟΙ
ΗϹΕΙ ΚΑΙ ΕΠΙϹΤΡΕΨΕΙ ΚΑΙ
ΔΙΑΝΟΗΘΗϹΕΤΑΙ ΕΠ ΑΥ
ΤΟΥϹ ΑΝΘ ΩΝ ΕΝΚΑΤΕΛΕΙ
ΠΟΝ ΤΗΝ ΔΙΑΘΗΚΗΝ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΑΙ ΒΡΑΧΕΙΟ
Ν ΕϹ ΠΑΡ ΑΥΤΟΥ ϹΤΗϹΟΝ
ΚΑΙ ΜΕΙΑΝΟΥϹΙΝ ΤΟ ΑΓΙ
ΤΟΥ ΦΟΒΟΥ ΚΑΙ ΑΠΟϹ
ϹΟΥϹΙΝ ΤΗΝ Α
ΔΩϹΟΥϹΙ
ΡΗΜΩϹ
ΔΙϹΑ

Pàgina 181 del còdex 967

quen de la manera següent: [και θ]υ[μ]ωθησεται επ αυτ[ους]; el pl. αυτ[ους] és justificat per επι τους θεους de més amunt, lín. 16c.

Per l'espai i pel sentit seria també acceptable la restitució [και ο]ρ[γι]σθησεται επ αυτ[ους], a semblança de 11,30 p. 181,8-10 και οργισθησεται επι την διαθηκην. Vegeu a Deut 7,4, etc. ὀργίζω construït amb *επι* i ac. de persona. Obsta a aquesta segona restitució que els vestigis de lletres al papir no s'hi adapten prou bé.

Canvis de preposicions

La prep. *προς* és eliminada dues vegades; a la primera, que regeix dat., és substituïda per *εν* = lloc *ubi*; a la segona, que regeix ac., és substituïda per *επι* = *contra, in, adversus.*

8,6 p. 156,37 εν τη πυλη 967; προς τη πυλη 88.
p. 156,38 επ αυτον 967; προς αυτον 88.

Altres variants

7,25 p. 155, 1-2. Les lletres conservades al papir κα[ ]σu difícilment poden adaptar-se a la lliçó d'o' και εως ημισους, segons 88. Bo i reconeixent que són possibles altres solucions, restituïm κα[ι ημι]σu. En resulta una línia de quinze lletres, vegeu lín. 32 que en té setze; p. 181, 14, que en té catorze, etc.

Sense moure'ns d'o', trobem a 12,7 και ημισυ.

Justí a *Dial 31,6* —extensa citació de **Dan 7,9-28** —diu και ημισυ. (És la lliçó de *θ'* en aquest lloc.) Justí ho repeteix a *Dial 32,3,* però aquí depèn de **12,7**. Vegeu Apoc 12,14, que depèn de 12,7.

Al N. T., i en un altre context, vegeu Mc 6,23 εως ημισους i la variant del *Cantabrigensis* i de 565 (I$^{\alpha 93}$ de von Soden) και (καν 565) το ημισυ, que podria suggerir una restitució més extensa a la llacuna de 967.

7,27 p. 155,31. La lliçó de 967 παντων és versemblant que provingui del mot πασων de sota, lín. 32; a 88 llegim αυτων, evidentment preferible.

8,7 p. 156,46. El còdex 967 presenta una lliçó nova ερραξεν, enfront de 88 εσπαραξεν.

Com que es tracta d'una versió, interessa l'examen dels dos verbs grecs a) σπαράσσω i b) ῥάσσω a la llum del *terminus a quo* שלך *hiph* de M.

a) De tantes vegades[7] com aquest verb hebreu és emprat a M, no n'hem trobat cap més en què fos traduït per σπαράσσω, fora d'aquest lloc, objecte del nostre comentari, i encara pel sol testimoniatge de 88.

b) El verb ῥάσσω té com a *terminus a quo* שלך *hoph* (deixant de banda l'indret que comentem) a **8,11**. Coincideixen —notem-ho— la versió dels LXX i la de Teodoció en aquest verb ερραχθη, però no en tota la frase. Així, o' tradueix καὶ δι'αὐτον τὰ ὄρη τὰ ἀπ'αἰῶνος ἐρράχθη. En canvi, θ' καὶ δι'αὐτὸν (var. αὐτοῦ) θυσία ἐρράχθη.

No té la mateixa força l'aparat d' εραχθη en cada una de les versions. A o', els

[7] És tan complex el panorama que presenta el verb שלך en l'A. T. masorètic, que la seva descripció exigiria un estudi molt extens i matisat. Provarem de dir-ne uns mots, prescindint de tota mena de detalls.

Al text de M, שלך apareix unes cent trenta vegades. Passa al grec dels LXX i al d'altres versions (ens servim de *Conc. Sept.*), traduït per una vintena de verbs diferents. Entre aquests verbs que li serveixen de *terminus ad quem,* el predomini numèric és a favor de ῥίπτω—que el tradueix més de seixanta vegades —i els seus compostos ἀπορρίπτω — unes vint vegades — i ἐπιρρίπτω — unes dotze.

Concretant-nos a Daniel, ῥίπτω tradueix שלך a o' 8,7 εριψεν i 8,12 ερριφη.

Finalment, cal no oblidar la presència de שלך a Dan o' 8,7 i també o' *θ'* 8,11, conforme hem exposat més amunt.

dos testimonis coneguts 88 i 967 van d'acord. A θ', l'aparat resulta bastant més complex. A favor hi va només el *Vaticanus* (= B) que llegeix ερ<ρ>αχθη. L'*Alexandrinus* i altres diuen εταραχθη. L'origen secundari d'aquesta lliçó es fa palès amb el mer enunciat de les variants εταχθη, ηρθη, ετερα ηχθη, que presenten els altres manuscrits[8].

El compost καταράσσω una vegada tradueix שלך *hiph,* Ps 101 (102),10 ἐπάρας κατέρραξάς με[9].

Citacions de Justí

Del llibre de Daniel, Justí addueix frases més aviat breus, a excepció *Dial 31, 2-7,* on ha transcrit íntegre el passatge **7,9-28.** Ha fet servir la versió dels LXX; tanmateix —ultra algunes lliçons pròpies d'ell— hom hi descobreix contactes amb θ' o bé amb una hipotètica versió anterior, que hauria influït en l'elaboració de θ'.

a) Donem primer una ullada a les relacions de Justí amb o'.

Sota l'aspecte textual, els acords de Justí amb 967 contra 88 són prou interessants perquè els presentem reunits.

7,25 p. 155,24 κα[ι ημι]συ prob.
7,27 p. 155,33 τον ουρανον
p. 155,35 υψιστου
p. 155,37-38 υποταγησονται αυτω

Encara dins l'àmbit d'o', un cas d'haplografia és comú a 88 i 967:

7,27 p. 155,37 <αι> εξουσιαι.

Una vegada Justí va contra 88 967 en l'ordre dels mots, sense que això impliqui un acostament a θ'.

7,28 p. 155,41 σφοδρα després de πε(ριειχομην).

b) Els contactes de Justí amb θ' són prou significatius; l'extensió d'alguns d'ells els priva de poder ésser atribuïts a l'atzar.

Dues vegades —**7,26** p. 155,26-28 i p. 155,34—, l'acord amb *θ'* és total. Vegeu el nostre aparat.

Dues altres vegades, l'acord de Justí amb θ' és atenuat per una variant pròpia;

7,27 p. 155,29-31 μεγαλειοτης (és el mot d'o') en comptes de μεγαλωσυνη de θ'
p. 155,39-40 τελος en comptes de περας de θ'.

c) Se separa de o' i de θ' a **7,27** p. 155,32 των τοπων.

Finalment, una llacuna de P. Barc., **7,26** p. 155,25 s'escau en l'indret on Justí diu εκαθισε, d'acord amb θ'[10].

[8] Completem el panorama que presenta ῥάσσω a l'A. T. grec, segons *Conc. Sept.*

a) En el llibre de Daniel, ultra els indrets comentats **8,7** (només 967) i o' **11,8** i *θ'* **11,8**, que tenen a M שלך per *terminus a quo*, el trobem a o' **8,10 p. 157,16** (P. Beatty), on correspon a M נפל.

b) Fora de l'àmbit de Daniel, ῥάσσω és emprat en altres sis indrets dels Setanta. Considerada llur relació amb el text masorètic, hom pot classificar-los en dos grups:

El primer, quan ῥάσσω té corresponent a M; aquest és רטש a Is 13,16; és נטש a a Ier 23, 33 i 39.

El segon grup, quan manca a M un corresponent al verb grec; Judit 9,8 συ ραξον(συνραξον S), 16,10 ερραχθησαν B S[1] (εταραχθησαν A S[2]); Is 9,11 (10) ραξει.

[9] No volem deixar de recordar la nova variant de 967 a 8,8 p. 157 4 (P. Beatty) κατερραξεν, enfront de κατισχυσε de 88; aquí el *términus a quo* a M és גדל. No hem trobat una equivalència anàloga a l'A. T. (*θ'* ha traduït εμεγαλυνθη.)

[10] En la crítica del text bíblic cal servir-se amb discreció del testimoniatge de Justí, puix que algunes vegades cita de memòria i pot incórrer en la *contaminatio* de frases o passatges. Escollim dos exemples que manifesten el seu estil.

A *Dial 70,1,* addueix **Dan 2,34** i en fa constar la procedència: τὸ εἰρημένον ὑπὸ Δανιηλ. Altera l'ordre dels mots i afegeix μεγάλου després d'ὄρους, suggerit d'ὄρος μέγα del verset

ΡΠΒ

ΔΟϹΙΑΚΑΙΕΝΤΩϹΥΝΕΙΤΩΝ
ΔΙΑΝΟΗΘΗϹΕΤΑΙΕΙϹΤΟΚΑΘΑ
ΕΙϹΤΟΚΑΘΑΡΕΙϹΑΙΑΥΤΟΥϹΚΑΙ
ΕΙϹΤΟΕΚΛΕΓΗΝΑΙΚΑΙΕΙϹΤΟ
ΚΑΘΑΡΙϹΘΗΝΑΙΕΩϹΚΑΙΡΟΥ
ϹΥΝΤΕΛΕΙΑϹΕΤΙΓΑΡΚΑΙΡΟϹ
ΕΙϹΩΡΑϹΠΟΙΗϹΕΙΚΑΤΑΤΟ
ΘΕΛΗΜΑΑΥΤΟΥΟΒΑϹΙΛΕΥϹ
ΚΑΙΠΑΡΟΡΓΙϹΘΗϹΕΤΑΙΚΑΙ
ΥΨΩΘΗϹΕΤΑΙΕΠΙΠΑΝΤΑ
ΘΕΟΝΚΑΙΕΠΙΤΟΝΘΝΤΩΝ
ΘΝΕΞΑΛΛΑΛΑΛΗϹΕΙΚΑΙ
ΕΥΟΔΩΘΗϹΕΤΑΙΕΩϹΑΝ
ϹΥΝΕΤΕΛΕϹΘΗΟΡΓΗΕΙϹ
ΑΥΤΟΝΓΑΡϹΥΝΤΕΛΕΙΑΓΙ
ΤΑΙΚΑΙΕΠΙΤΟΥϹΘΕΟΥϹ
ΤΩΝΠΑΤΕΡΩΝΑΥΤΟΥ
ΑΙΠΡΟ ΝΟΗΘΗΕΝ
ΠΙΤ ΩΘΗϹΕΤΑΙ
ΘΗϹΕΤΑΙΕΠΙΑΥ
ΗϹΕΤΑΙΑΥΤΩ
ΕΠΙΤΟΝ
ΕΙΝΗϹΕΙ

Pàgina 182 del còdex 967